Primijenjena i inženjerska matematika

Statistika - predavanje 6

Statističko zaključivanje - dvije varijable

Zaključivanje o nezavisnosti

17.11.2023.

Dvodimenzionalni slučajni vektor

- $x_1, \ldots, x_n$ je uzorak iz slučajne varijable X
- $y_1, \ldots, y_n$ je uzorak iz slučajne varijable Y
- parove $(x_1, y_1), \ldots, (x_n, y_n)$ nazivamo uzorkom iz **slučajnog vektora** (X, Y)
- svaki par (x_i, y_i) je realizacija jednog slučajnog vektora (X_i, Y_i) jednako distribuiranog kao (X, Y)
- cilj je utvrditi postoje li neke ovisnosti među varijablama ili su one neovisne jedna o drugoj

Dvodimenzionalni slučajni vektor

Takvi uzorci obično nastaju kada:

- promatramo isto obilježje na istim jedinkama, ali pod različitim uvjetima (npr. masa osobe prije i poslije treninga)
- promatramo različita obilježja na istim jedinkama (npr. mjerimo istovremeno tjelesnu masu i visinu – dva različita, ali vezana obilježja pa ih promatramo u paru)

Dvodimenzionalni slučajni vektor - primjer

- Primjer: broj pogrešno zavarenih vrećica na dvije linije za pakiranje bombona

sat	prva linija - broj grešaka	druga linija - broj grešaka
1	0	0
2	1	0
3	2	2
⋮	⋮	⋮
400	3	1

Dvodimenzionalni slučajni vektor - primjer

- **Zajednička tablica frekvencija** za broj pogrešno zavarenih vrećica na prvoj i drugoj liniji

		druga linija (Y)					
		0	1	2	3	4	zbroj
prva linija (X)	0	22	12	13	12	7	66
	1	20	24	14	30	10	98
	2	15	20	30	10	7	82
	3	6	5	10	32	20	73
	4	5	7	13	31	25	81
zbroj		68	68	80	115	69	400

Dvodimenzionalni slučajni vektor - primjer

- **Empirijska distribucija slučajnog vektora** (X, Y) (zajednička tablica relativnih frekvencija)

		Y				
		0	1	2	3	4
	0	0.0550	0.0300	0.0325	0.0300	0.0175
	1	0.0500	0.0600	0.0350	0.0750	0.0250
X	2	0.0375	0.0500	0.0750	0.0250	0.0175
	3	0.0150	0.0125	0.0250	0.0800	0.0500
	4	0.0125	0.0175	0.0325	0.0775	0.0625

Dvodimenzionalni slučajni vektor - primjer

- **Empirijske distribucije slučajnih varijabli X i Y** (tablice relativnih frekvencija)

vrijednost od X	0	1	2	3	4
relativna frekvencija	0.165	0.245	0.205	0.1825	0.2025

vrijednost od Y	0	1	2	3	4
relativna frekvencija	0.17	0.17	0.2	0.2875	0.1725

Dvodimenzionalni slučajni vektor - primjer

- Zajednička tablica relativnih frekvencija s marginalnim distribucijama

		Y					
		0	1	2	3	4	zbroj
X	0	0.0550	0.0300	0.0325	0.0300	0.0175	0.165
	1	0.0500	0.0600	0.0350	0.0750	0.0250	0.245
	2	0.0375	0.0500	0.0750	0.0250	0.0175	0.205
	3	0.0150	0.0125	0.0250	0.0800	0.0500	0.1825
	4	0.0125	0.0175	0.0325	0.0775	0.0625	0.2025
zbroj		0.17	0.17	0.2	0.2875	0.1725	1

Distribucija diskretnog slučajnog vektora

- jedna realizacija dvodimenzionalnog slučajnog vektora – uređeni par realnih brojeva
- **diskretan slučajni vektor** – realizacija može biti samo konačno ili prebrojivo mnogo
- radi jednostavnosti promatat ćemo samo slučajne vektore s konačnim skupom svih mogućih vrijednosti
- zadati distribuciju slučajnog vektora znači zadati vjerojatnosti na skupu svih njegovih mogućih realizacija:

$$P(X = x_i, Y = y_j), \text{ za sve } x_i \in \mathcal{R}(X), y_j \in \mathcal{R}(Y)$$

- $P(X = x_i, Y = y_j)$ – vjerojatnost da je *istovremeno* $X = x_i$ i $Y = y_j$
- te brojeve organiziramo u tablicu distribucije

Tablica distribucije diskretnog slučajnog vektora

- neka je (X, Y) slučajni vektor takav da je $\mathcal{R}(X) = \{x_1, \dots, x_m\}$ i $\mathcal{R}(Y) = \{y_1, \dots, y_n\}$
- distribucija slučajnog vektora dana je sljedećom **tablicom distribucije**

		Y			
		y_1	y_2	$\dots$	y_n
	x_1	$P(X = x_1, Y = y_1)$	$P(X = x_1, Y = y_2)$	$\dots$	$P(X = x_1, Y = y_n)$
X	x_2	$P(X = x_2, Y = y_1)$	$P(X = x_2, Y = y_2)$	$\dots$	$P(X = x_2, Y = y_n)$
	$\vdots$	$\vdots$	$\vdots$		$\vdots$
	x_m	$P(X = x_m, Y = y_1)$	$P(X = x_m, Y = y_2)$	$\dots$	$P(X = x_m, Y = y_n)$

Tablica distribucije diskretnog slučajnog vektora

- **Broj** $P(X = x_i, Y = y_j)$ **je vjerojatnost da slučajna varijabla** X **primi vrijednost** x_i **i slučajna varijabla** Y **vrijednost** y_j**, tj. vjerojatnost da se dogode oba događaja** $\{X = x_i\}$ **i** $\{Y = y_j\}$**:**

$$P\left(\{X = x_i\} \cap \{Y = y_j\}\right) = P(X = x_i, Y = y_j).$$

- distribucije slučajnih varijabli koje čine ovaj slučajni vektor (tj. posebno distribucija od X i distribucija od Y) mogu se dobiti iz tablice distribucije slučajnog vektora zbrajanjem vjerojatnosti u odgovarajućim redovima, odnosno stupcima

Tablica distribucije diskretnog slučajnog vektora

		Y			
		y_1	$\dots$	y_n	zbroj
	x_1	$P(X = x_1, Y = y_1)$	$\dots$	$P(X = x_1, Y = y_n)$	$P(X = x_1)$
X	x_2	$P(X = x_2, Y = y_1)$	$\dots$	$P(X = x_2, Y = y_n)$	$P(X = x_2)$
	$\vdots$	$\vdots$		$\vdots$	
	x_m	$P(X = x_m, Y = y_1)$	$\dots$	$P(X = x_m, Y = y_n)$	$P(X = x_m)$
	zbroj	$P(Y = y_1)$	$\dots$	$P(Y = y_n)$	1

- distribucije u posljednjem retku, odnosno stupcu, zovemo **marginalne distribucije** slučajnog vektora (X, Y)
- na osnovu podataka distribuciju možemo samo procijeniti

Empirijska distribucija diskretnog slučajnog vektora

- **empirijsku distribuciju diskretnog slučajnog vektora** dobijemo tako da elemente zajedničke tablice frekvencija dobivene temeljem nezavisnih mjerenja realizacija slučajnog vektora (X, Y) podijelimo ukupnim brojem mjerenja N
- primjer 6.11, djelatnici.sta

Uvjetne distribucije

- **uvjetne distribucije** – distribucija jedne komponente slučajnog vektora ako je poznata realizacija njegove druge komponente
- uvjetnu vjerojatnost za dva skupa A i B označavamo

$$P(X \in A | Y \in B)$$

  vjerojatnost da se X realizira u skupu A **ako se** Y realizirao u skupu B
- neka je $y_j \in \mathcal{R}(Y)$ takav da je $P(Y = y_j) \neq 0$
- **uvjetna distribucija slučajne varijable X uz uvjet da se dogodio događaj** $\{Y = y_j\}$

$$P(X = x_i | Y = y_j) = \frac{P(X = x_i, Y = y_j)}{P(Y = y_j)}, \ i = 1, \ldots, m$$

Uvjetne distribucije

- neka je $x_i \in \mathcal{R}(X)$ takav da je $P(X = x_i) \neq 0$
- **uvjetna distribucija slučajne varijable Y uz uvjet da se dogodio događaj $\{X = x_i\}$**

$$P(Y = y_j | X = x_i) = \frac{P(X = x_i, Y = y_j)}{P(X = x_i)},\ j = 1, \ldots, n$$

- uvjetne distribucije možemo promatrati kao distribucije slučajnih varijabli

$$X|_{Y=y_j}, \quad y_j \in \mathcal{R}(Y), \quad j = 1, \ldots, , n$$

$$Y|_{X=x_i}, \quad x_i \in \mathcal{R}(X), \quad i = 1, \ldots, m.$$

Nezavisnost

- za slučajne varijable X i Y kažemo da su **nezavisne** ako za sve $i = 1, \ldots, m$, $j = 1, \ldots, n$ vrijedi da je

$$P(X = x_i, Y = y_j) = P(X = x_i)P(Y = y_j)$$

  tj. vjerojatnosti iz distribucije slučajnog vektora mogu se dobiti množenjem odgovarajućih vjerojatnosti iz marginalnih distribucija
- u suprotnom kažemo da su slučajne varijable X i Y **zavisne**

Nezavisnost

- ako su slučajne varijable X i Y nezavisne, tada za svaki $y_j \in \mathcal{R}(Y)$ vrijedi da je

$$\begin{aligned} P(Y = y_j | X = x_i) &= \frac{P(X = x_i, Y = y_j)}{P(X = x_i)} \\ &= \frac{P(X = x_i)P(Y = y_j)}{P(X = x_i)} \\ &= P(Y = y_j) \end{aligned}$$

- ako su X i Y nezavisne, tada vrijedi:
  - distribucija slučajne varijable Y i uvjetna distribucija $Y|_{X=x_i}$ su jednake za sve $x_i \in \mathcal{R}(X)$ za koje je $P(X = x_i) \neq 0$
  - distribucija slučajne varijable X i uvjetna distribucija $X|_{Y=y_j}$ su jednake za sve $y_j \in \mathcal{R}(Y)$ za koje je $P(Y = y_j) \neq 0$,
- marginalne i odgovarajuće uvjetne distribucije slučajnog vektora (X, Y) su jednake

Nezavisnost

- na temelju podataka uvjetne distribucije možemo samo procijeniti
- primjeri 6.12, 6.13

Analiza zavisnosti

- na temelju podataka možemo odrediti empirijsku distribuciju slučajnog vektora (X, Y), marginalne empirijske distribucije, kao i uvjetne empirijske distribucije koje koristimo za procjenu odgovarajućih stvarnih distribucija
- zavisnost slučajnih varijabli definirana je na temelju pravih, a ne empirijskih distribucija
- procjene odstupaju od stvarnih distribucija – kako provjeriti nezavisnost?
- χ^2 test – statistički test kojim možemo testirati hipotezu o nezavisnosti slučajnih varijabli
- hipoteze:

$$H_0 : \text{varijable su nezavisne}$$
$$H_1 : \text{varijable su zavisne}$$

Analiza zavisnosti

		Y				
		y_1	y_2	$\dots$	y_n	$zbroj$
X	x_1	$n(x_1, y_1)$	$n(x_1, y_2)$	$\dots$	$n(x_1, y_n)$	$n_X(x_1)$
	x_2	$n(x_2, y_1)$	$n(x_2, y_2)$	$\dots$	$n(x_2, y_n)$	$n_X(x_2)$
	$\vdots$	$\vdots$	$\vdots$		$\vdots$	$\vdots$
	x_m	$n(x_m, y_1)$	$n(x_m, y_2)$	$\dots$	$n(x_m, y_n)$	$n_X(x_m)$
	$zbroj$	$n_Y(y_1)$	$n_Y(y_2)$	$\dots$	$n_Y(y_n)$	N

Table 1: Zajednička tablica frekvencija slučajnog vektora (X, Y).

Analiza zavisnosti

		Y				
		y_1	y_2	$\ldots$	y_n	$zbroj$
	x_1	$\widehat{p}(x_1, y_1)$	$\widehat{p}(x_1, y_2)$	$\ldots$	$\widehat{p}(x_1, y_n)$	$\widehat{p}_X(x_1)$
X	x_2	$\widehat{p}(x_2, y_1)$	$\widehat{p}(x_2, y_2)$	$\ldots$	$\widehat{p}(x_2, y_n)$	$\widehat{p}_X(x_2)$
	$\vdots$	$\vdots$	$\vdots$		$\vdots$	$\vdots$
	x_m	$\widehat{p}(x_m, y_1)$	$\widehat{p}(x_m, y_2)$	$\ldots$	$\widehat{p}(x_m, y_n)$	$\widehat{p}_X(x_m)$
	$zbroj$	$\widehat{p}_Y(y_1)$	$\widehat{p}_Y(y_2)$	$\ldots$	$\widehat{p}_Y(y_n)$	1

Table 2: Empirijska distribucija slučajnog vektora (X, Y).

Testiranje hipoteze o nezavisnosti

- hipotezu nezavisnosti slučajnih varijabli X i Y nezavisne možemo zapisati kao

$$H_0 : P(X = x_i, Y = y_j) = P(X = x_i)P(Y = y_j)$$

za svaki $i = 1 \ldots, m$, $j = 1, \ldots, n$,

- za dovoljno velike uzorke hipoteza se može testirati χ^2 testom
- temelji se na usporedbi očekivanih frekvencija po poljima tablice u uvjetima istinitosti nul-hipoteze s frekvencijama koje u tom polju stvarno imamo na osnovi podataka
- očekivana frekvencija ij-tog polja tablice u uvjetima istinitosti nul-hipoteze je

$$E_{ij} = N\widehat{p}_X(x_i)\widehat{p}_Y(y_j) = \frac{n_X(x_i)n_Y(y_j)}{N},$$

dok je eksperimentalna (utvrđena) frekvencija $n_{ij} = n(x_i, y_j)$.

Testiranje hipoteze o nezavisnosti

- Ako su X i Y nezavisne slučajne varijable, test-statistika

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^{m} \sum_{j=1}^{n} \frac{(n_{ij} - E_{ij})^2}{E_{ij}}$$

  ima χ^2 distribuciju s $(n-1)(m-1)$ stupnjeva slobode. Na temelju realizacije test statistike određujemo pripadnu p-vrijednost na uobičajeni način i usporedbom dobivene p-vrijednosti s razinom značajnosti α donosimo odluku:
  - ako je $p \leq \alpha$, odbacujemo nul-hipotezu i na razini značajnosti α prihvaćamo alternativnu hipotezu, tj. kažemo da podaci potvrđuju postojanje zavisnosti između varijabli X i Y na razini značajnosti α
  - ako je $p > \alpha$, nemamo dovoljno argumenata koji bi poduprli odluku o odbacivanju nul-hipoteze, tj. kažemo da podaci ne daju potvrdu o postojanju zavisnosti među varijablama X i Y.

Testiranje hipoteze o nezavisnosti

- veličina uzorka koja je dovoljna za primjenu ovog testa – npr. znamo da je uzorak dovoljno velik ako su očekivane frekvencije u svakom polju tablice frekvencija veće od 5.
- valja napomenuti da zavisnost slučajnih varijabli još uvijek ne znači i uzročnu vezu
- može se dogoditi da varijable nisu uzročno povezane, ali imaju neku zajedničku varijablu koja je s objema u uzročnoj vezi.
- **napomena**: test se može koristiti samo za diskretne varijable
- primjer 6.14, zadatak djeca.sta

$\leftrightsquigarrow$